

FARIBA ZARINEBAF, JOHN BENNET, JACK L. DAVIS; *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece The Southwestern Morea in the 18th Century (Osmanlı Yunanistanı'nın İktisadî ve Tarihi Coğrafyası XVIII. Yüzyılda Güneybatı Mora)*, Atina 2005, XXXII+328+CD-ROM

Hesperia (Batı Avrupa) serisinin 34. kitabı olarak Atina'da faaliyet gösteren Amerikan Klasik Araştırmaları Merkezi (American School of Classical Studies at Athens) tarafından 2005 yılında yayımı gerçekleştirilen *A Historical and Economic Geography of Ottoman Greece The Southwestern Morea in the 18th Century (Osmanlı Yunanistanı'nın İktisadî ve Tarihi Coğrafyası XVIII. Yüzyılda Güneybatı Mora)* adlı çalışmanın yazarları Osmanlı tarihçisi Fariba Zarinebaf ile iki arkeolog olan John Bennet ve Jack L. Davis'dir.

Eser, çalışmada kullanılan resim ve fotoğraflar listesi, çizelgeler listesi, önsöz ve teşekkür, transliterasyon ve telaffuz kuralları ile Türkçe-İngilizce terimler lügatçesinin verilmesiyle başlıyor. Çalışmanın bu kısmı XXXI'e kadar Romen rakamlarıyla numaralandırılıyor.

Çalışmanın sahibi üç yazarın ortak kaleme aldığı önsözden eserin başlığında yer alan "Güneybatı Mora" ile kastedilenin Mora yarımadasının İtalya'ya bakan yüzünde yer alan ve Osmanlı kaynaklarında Anavarin yada Navarin olarak geçen ve günümüzde Pylos olarak adlandırılan kasaba ve çevresinin olduğu anlaşılıyor. Ayrıca kitabın genel adında yer alan "Osmanlı Yunanistan'ı" tabiri de tüm Yunanistan'ı değil Mora yarım adasında sadece Anavarin Kasabası örneğini içerdiği görülüyor. Yine zaman dilimi olarak Yunanistan'da bazı bölgelerde 1361 yılında başlayan ve 1912 yılına kadar devam eden Osmanlı hâkimiyeti dönemi değil, özel olarak 1716 yılındaki Anavarin tarihi inceleniyor. Dolayısıyla çalışmanın içeriğiyle başlığı ironik bir paradoks oluşturuyor ve başlık bu açıdan çok iddialı kalıyor. Bununla birlikte özellikle kitabın ilk makalesinde Mora'nın Osmanlılar tarafından fethedilmeye başlandığı 1459 yılından 1829 yılına kadar olan dönemin ana hatlarına vurgu yapılarak bu boşluk kapatılmaya çalışılıyor. Ancak coğrafi olarak yine de tüm Yunanistan ile değil, Mora ile sınırlı kalıyor.

Yine yazarların ifadelerinden anlaşıldığına göre çalışma, aslında 1990'lı yılların başında başlayan bir projenin ürünüdür. Bu projenin adı "Pylos Regional Archaeological Project (PRAP) (Anavarin Bölgesel Arkeoloji Projesi)"dir. Aslında adından anlaşılacağı gibi projeye kitabın yazarı olan iki arkeologun çalışmasıyla başlanmıştır. İlk etapta bir arkeolojik çalışma gibi gözükken projeye 1995 yılında Osmanlı tarihçisi Fariba Zarinebaf'ın katılması, projenin gelişimini ve sonuçlarını derinden etkilemiştir. Çünkü Bennet ve Davis projeye linguistik ve arkeoloji bilgileriyle katkıda bulunurken Zarinebaf ise Osmanlıca bilgisi ile ulaşabildiği, bölgenin Osmanlı dönemine ait arşiv malzemesini arkeologların ve diğer sosyal bilimcilerin hizmetine sunabilmiştir. Fariba Zarinebaf proje çerçevesinde 1995 ve 1997 yıllarında iki defa İstanbul'a gelerek Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde çalışmıştır. Bu çalışmaları esnasında Zarinebaf, Anavarin bölgesine ait pek çok tahrir defteri, mühümme defteri, ahkam defteri, mukataa defterleri ve şikayet defterlerinden malzeme toplamıştır. Ancak Amerika'ya döndüğünde bu arşiv malzemesi üzerinde yapılan değerlendirmede 1685-1715 yılları arasında Venedik hakimiyetinde kaldıktan sonra 1715 yılında tekrar Mora'nın Osmanlı hakimiyetine geçmesinden sonra tutulmuş olması ve içinde içerdiği zengin toponomik malzemedен dolayı hicri 1128, miladi 1716 tarihli 880 numaralı tapu tahrir defteri üzerinde çalışmaların yoğunlaştırılmasına karar verilir. Kitabın kurgusunun neredeyse tamamının TT 880 numaralı mufassal tahrir defterinin 78. ve 101. sayfaları arasında yer alan Anavarin'e ait kayıta dayandırıldığını söyleyebiliriz.

Eser yine yukarıda adı geçen üç yazarın kaleme aldığı ve çalışmanın 1-8. sayfalarını oluşturan "Yunanistan'da Osmanlı Çalışmaları ve Arkeoloji (Ottoman Studies and Archaeologi-

cal in Greece)" adlı giriş bölümüyle başlıyor. Burada Yunanistan'da antik Yunan, Roma ve Bizans dönemlerine ilişkin olarak pek çok arkeolojik araştırmanın yapılmasına rağmen bu durumun Osmanlı dönemi Yunanistan'ı için geçerli olmadığı ve sadece bu amaçla birkaç araştırmanın gerçekleştirildiği söyleniyor. Osmanlı dönemine ait arkeolojik çalışmaların, ortaçağ ve yeniçağ tarihi profesörü Peter Topping tarafından yürütülen Messenia ve Güney Argos Projesi ile kuta Yunanistan'ında Halil İnalıcık'ın gerçekleştirdiği Phokis-Doris Arkeolojik Projesi'nin olduğu belirtiliyor. Ayrıca teşekkür bölümünde Halil İnalıcık'a Zarinebaf tarafından teşekkür edildiği gibi kitabın ithaf edildiği dört kişi arasında, İnalıcık'ın yanı sıra Topping'in de adının geçmesi Osmanlı dönemi Yunanistan tarihine yukarıda belirtilen projelerle katkıda bulunanlara bir minnet borcu olarak da görülüyor. Bunun dışında William A. McDonald ve Richard Hope Simpson tarafından Frank, Osmanlı ve Venedik hâkimiyeti dönemlerinde Yunanistan tarihine ilişkin arkeolojik araştırmaların yapıldığına da dikkat çekiliyor. Ancak bu araştırmalarda elde edilen sonuçların genelde birbirine benzediklerini çünkü bu araştırma projelerini yürütenlerin genelde Venedik kaynaklarıyla Batılı seyyahların notlarını kullandıklarına vurgu yapılarak Osmanlı kaynaklarının ihmal edildiği söyleniyor. Yeterince kullanılmamış olmasına rağmen XV. yüzyılın ikinci yarısından XIX. hatta XX. yüzyılın başına kadar Yunanistan toprakları için İstanbul ve Ankara'da bulunan çok geniş arşiv malzemesinin bilim çevreleri tarafından hala bilinmez olarak kaldığına dikkat çekiliyor. Bu çalışmanın Osmanlı döneminde Yunanistan toprakları için yapılan diğer çalışmalardan farkının Osmanlı kaynaklarının yoğun olarak kullanılarak projenin şekillenmesindeki ağırlığına vurgu yapılıyor. İki arkeolog ve bir Osmanlı tarihçisi olan kitabın yazarlarının yanı sıra özellikle Mora'daki Venedik hâkimiyeti dönemi uzmanı olan Siriol Davies'in çalışmalarının katkısının önemi de inkâr edilmiyor. Çalışmanın amacının Osmanlı Mora'sının ve özellikle Pylos bölgesinin genel, sosyal ve ekonomik tarihinin yazılması olduğu belirtiliyor. Bu yapılırken de TT 880 numaralı defterin 78-101. sayfaları arasının okunması ve değerlendirilmesi görevi Zarinebaf'a verilirken bu defterde geçen bilgilerin arkeolojik metotlarla alan araştırması yapılarak saptanması ise kitabın diğer iki yazarına bırakılıyor. Kitabın yazarları tarafından da kabul edildiği gibi çalışmada Osmanlı kaynağının zenginliği karşısında arkeolojik analizler sınırlı kalmıştır. İnterdisipliner çalışmanın bir sonucu olan bu kitabın Osmanlı ve Balkan tarihçilerine ve arkeologlara kendi alanlarında çok önemli katkılar getirebileceğine dikkat çekilerek giriş bölümü tamamlanıyor.

Fariba Zarinebaf tarafından yazılan ve 9 ila 47. sayfalar arasında yer alan "Askerlerden Mültezimlere ve Reayadan Ortakçılara: Yeniçağda Osmanlı Mora'sı (Soldiers into Tax-Farmers and Reaya into Sharecroppers: The Ottoman Morea in the Early Modern Period)" adlı birinci bölüm, kitabın dördüncü bölümüyle birlikte çalışmanın en değerli kısmını oluşturuyor. Bu bölüme, diğer Balkan ülkelerinde olduğu gibi Osmanlı dönemi Yunanistan tarihine de geleneksel olarak önem verilmediğine vurgu yapılarak başlanıyor. Bununla beraber son yıllarda bilim adamları tarafından Balkanlardaki Türk yönetiminin tarihini Osmanlı arşivlerinin sunduğu imkânlardan yararlanılarak yazılmaya başlandığına dikkat çekiliyor. Fakat Yunanistan'ın Osmanlı dönemindeki tarihinin yazımı konusunda araştırmacılar arasında derin farklılıklar olduğunu da belirtiyor. Örneğin Speros Vryonis, Apostolos Vacalopoulos, Peter Topping gibi araştırmacılar Osmanlı fethinin eski Bizans toprakları üzerinde nüfus kaybıyla birlikte ekonomik ve kültürel çöküntüyü de getirdiğine vurgu yaparken Halil İnalıcık, Heath Lowry ve Michael Kiel gibi araştırmacılar ise eski Bizans topraklarında savaşın açtığı olumsuz etkilerin sarıldığını ve hatta XVI. yüzyıl boyunca bir refah sürecinin yaşandığını belirtmektedirler.

Birinci bölümde XV. yüzyılın ikinci yarısından XVIII. yüzyıla kadar zengin Osmanlı arşiv kaynaklarına sahip Mora'nın tarihi yazılmaya çalışılıyor. Bu amaçla Mora'nın II. Mehmet tarafından fethine, 1463-1479 yılları arasındaki Osmanlı-Venedik savaşına, 1499-1503 yılları

arasında Modon, Koron'un fethedilmesine, 1573-1577 yılları arasında Yeni Anavarin Kalesi'nin inşa edilmesine, 1669 yılında Evliya Çelebi'nin Eski Anavarin ve Yeni Anavarin kalelerini ziyaret etmesine, 1685 yılında Hıristiyan Kutsal İttifak tarafından Osmanlı'ya karşı başlatılan girişimlerden ve 1699 yılında da Mora'nın Venedik hakimiyetine girmesinden bahsediliyor. 1715 yılına kadar sürecek olan Venedik hakimiyeti süresince Anavarin tarihinin ana hatları belirtildikten sonra 1715 yılında Mora'da tekrar Osmanlı egemenliğinin kurulması makalenin siyasi tarih kısmını oluşturuyor. Bundan sonra yazar Mora'da Osmanlı ordusunun konumunu, Osmanlı askerî ve idarî sınıf yapısını tumar sisteminde beliren sorunları ve sistemin çöküşünü, mukataa kurumunun ortaya çıkmasını, iltizam ve mültezim kavramlarını, vergi gelirlerinin toplanmasının özelleştirilmesini, malikane sisteminin ortaya çıkmasını, voyvoda ve muhassıllık görevinin etkinliğinin artmasını, çiftliklerin ortaya çıkması ve çiftlik üzerindeki tartışmaları İnalçık, Topping, Kiel, Pamuk, Akdağ, Balta, McGowan, Panayiotopoulos, Davies, Alexander, Greene, Veinstein, Stoianovich gibi modern tarihçilerin çalışmalarından istifade ederek açıklamaya çalışıyor. Osmanlı tarihinin genelinde görülen bu kavramların Mora'daki uygulamaları için *Tarih-i Raşid* ve Osmanlı tahrir defterlerini kullanarak katkıda bulunuyor. Ayrıca Anavarin tarihini 1821'deki Yunan isyanına kadar anlatırken de Osmanlı mühimme defterlerini, şikâyet defterlerini, başmuhasebe defterlerini ve Moralı Süleyman Penah Efendi'nin eserini kullanıyor. Zarinebaf'ın Osmanlı döneminde Mora ve Anavarin tarihine ilişkin olarak kaleme aldığı 38 sayfalık makalenin önemi, kitabın dördüncü bölümünün sonuç kısmında da vurgulandığı gibi Finlay'ın beş cildik anıtsal Yunanistan Tarihi'nde 1453-1684 yılları arasına sadece 60 sayfa ayırdığını düşünürsek kendiliğinden ortaya çıkıyor.

"İki Osmanlı Belgesinin Çevirisi ve 1716 Yılı Anavarin ve Mora'daki Durumun Açıklanması (Translation of Two Ottoman Documents Describing the State of the Morea and Anavarin in 1716)" adlı ikinci bölüm yine Fariba Zarinebaf tarafından yazılmış. Burada Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğünde muhafaza edilen Mora'ya ait 1716 tarihli defterde yer alan kanunname ile TT 880 numaralı defterin 78-101. sayfaları arasındaki Osmanlıca metnin İngilizceye çevirisi yapılıyor. Ankara'daki kanunname metnini, yazar bizzat görmemiş, Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmasından kullanmıştır. Ancak bu kanunname daha önce J. Alexander tarafından İngilizceye ve Balta tarafından da Yunancaya çevrilmiştir. Dolayısıyla daha önce İngilizceye de çevrilmiş olan bir kanunnamenin ikinci bölüm adı altında tekrarlanması hoş olmamıştır.

TT 880 numaralı defterin transkripsiyonun değil de çevirisinin verilmesi okuyucuyu orijinal metinden mahrum bırakıyor. Ancak bu boşluk kitabın sonunda verilen CD-ROM'un içinde yer alan orijinal metnin verilmesiyle Osmanlıca bilenler için nispeten telafi ediliyor. Bununla birlikte ikinci bölümün kitabın ekler kısmında yer alması konu bütünlüğü açısından daha uygun olabilirdi. Yazarın haklı olarak bu alanda Osmanlı kaynaklarının önemine vurgu yapma isteği, kitabın bu şekilde tasnif edilmesine yol açmıştır.

"Anavarin Kazasının Beşerî Coğrafyasını Anlamaya Çalışmak (A Reconstruction of the Human Landscape of the Kaza of Anavarin)" adlı üçüncü bölüm John Bennet ve Jack L. Davis tarafından yazılmış. Arkeolog olmalarına rağmen her iki yazarın Anavarin kazasının coğrafyasını, yerleşimini, tarımsal üretimlerini ve ticarî ilişkilerini anlayabilme konusunda Osmanlı arşiv belgelerinin sunduğu geniş bilgiye şaşırduklarını ve bundan duydukları memnuniyet anlaşılıyor. Çünkü onlar Osmanlı kaynakları olmaksızın Anavarin'in beşerî coğrafyasının yazımının sadece muasır Yunanlı ve Batı Avrupalı kayıtlara bağlı olduklarını bilmektedirler. Bu kaynaklar ise 1835 yılında Fransızlar tarafından hazırlanan *Expédition scientifique de Morée*, 1685-1715 yılları arasında Venedik yönetimi tarafından gerçekleştirilen tahrirler ve Batılı seyyahların verdiği bilgiler olarak gösterilmektedir. Ayrıca bunlara Venedik işgali sırasında Navarin ve Modon bölgeleri için çizilmiş ancak basılmamış ve günümüzde de Avusturya Devlet Arşivleri

Savaş Arşivi'nde muhafaza edilen harita da ilave edilebilir. Ancak *Expédition scientifique de Morée Atlası* basılmış, Francesco Grimani Tahriri olarak bilinen Venedik sayımları yayımlanmış ve bu dönem üzerine çalışan araştırmacılar tarafından yoğun olarak kullanılmıştır. Hâlbuki TT 880'in arkeologlara ve tarihçilere sunduğu fırsatlar son derece fazladır. Osmanlı tahrir defterleri esas alarak yapılan saha araştırmalarında defterde geçen 4 köyün 4'ü, 24 çiftliğin 22'si, 19 mezarın 14'ü ve 2 kalenin 2'si lokalize edilebilmiştir. Başarı oranı %86'dır. Ayrıca bu lokalize edilen yerleşim birimleri haritada gösterilerek saha araştırmasına gidilmiş toprak yüzeyinde ve altında kalan Osmanlı dönemi yapı unsurları kalıntı halinde olsa bile tek tek belirlenmiş, arkeolojik usullerle çizimleri ve fotoğrafları çekilmiş, yerleşim birimlerinin defterdeki isimleriyle günümüzdeki adları arasında bağlantı kurulmuştur. Böylece arkeolojinin yardımıyla Osmanlı belgelerinde sanki fosilleşmeye ve unutulmaya yüz tutmuş pek çok yerleşim birimi ve Osmanlı eseri adeta yeniden canlanmıştır. Bu olay disiplinler arası işbirliğinin ne kadar önemli olduğunu ve geçmişi daha anlaşılabilir ve yaşanabilir kılaçağının kanıtıdır.

Bu bölümün sonunda yer alan Osmanlı isimlerinin okunmasında sistematik bir metodun olup olmadığı ya da geliştirilebileceği konusundaki yaklaşımlara katılmadığımı da ifade etmek isterim. Bu konuda yaşanan temel sorun Osmanlı döneminde herhangi bir bölgeyi çalışanlar hem Osmanlıca'yı hem de bölgenin dilini bilme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Zarinebaf Osmanlıca belgeleri okuyabilmesine rağmen bölgenin diline yeterince vakıf olmadığı anlaşılıyor. Çünkü köy manasına gelen "hori" kelimesini "huri", beyaz manasına gelen "lefkos" sözcüğünü "lefkü" diye okumaktadır. Osmanlıca yazım ve okuma kuralları her iki okuyuşu da mümkün kılmaktadır. Burada araştırmacıyı doğru seçeneğe götürecek unsur onun bölge dilini bilip bilmemesi unsuru olacaktır. Zarinebaf'ın aksine kitabın diğer yazarları Bennet ve Davis'in ise Bölge dilini bilmektedirler. Ancak onların sorunu ise Osmanlıca bilgilerinin yetersizliğidir. Dolayısıyla Osmanlıca metin ile bölge dili arasında kişiliğinde bağlantı kurabilecek bir araştırmacının ekip içinde yer alamaması Zarinebaf tarafından okunduğu dile getirilen metnin değişmez ve bütün sesleri ihtiva eden bir özellik taşıdığı düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda kitabın 283. ve 302. sayfaları arasında yer alan dört konkurdansın (uyumun) reaya isimleri, Anavarin-i Cedid Kalesi'ndeki Müslüman isimleri, yer isimleri ve mülk isimleri için yapılmasını zorunlu kılmıştır.

"1716 Tarihli Anavarin Osmanlı Tahrir Defterinin Tahlihi (An Analysis of the Ottoman Cadatral Survey of Anavarin, 1716)" adlı dördüncü bölüm kitapta konunun en detaylı olarak tartışıldığı ve dataların değerlendirildiği bölüm olmuştur. Bölümün bu kadar dikkat çekici sonuçlar vermesinin sebeplerinden birisi de girişten sonra sadece bu bölümün kitabın üç yazarı tarafından yazılmış olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu bölümde kitabın genel başlığına uygun olarak Yeniçağda Anavarin'in iktisadî ve tarihî coğrafyası yazılmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de Evliya Çelebi, William Martin Leake, Castellan, Pouqueville ve Gell gibi seyyahların Anavarin için verdiği bilgiler ve Venedik tahrirleri TT 880'in verdiği veriler ile karşılaştırılmış ve mukayeseli bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeler Anavarin'in nüfusu, 1716'da Anavarin'deki Müslüman nüfus, 1685-1821 yılları arasında Anavarin'in nüfus gelişimi, Anavarin bölgesinin ekonomisi, Anavarin'in ziraî ürünleri, hayvancılık başlıkları altında kapsamlı bir şekilde yapılmıştır. Bu değerlendirmeler yapılırken Yunanistan Ulusal İstatistik Dairesi'nin verilerinden olduğu kadar, Dokos, Houliarakis, Sakellariou, Georgacas, Panayiotopoulos, Frangakis-Syrett, Koukkou, Loukatos, Kremmydas ve Svoronos gibi Yunan kökenli araştırmacıların eserlerinden de yararlanmış. Buradan elde edilen bilgiler Kiel, Erder, Faroqi, Lowry, Davies, Foxhall, Brumfield, Halstead, Mutafchieva ve Forbes gibi modern yabancı araştırmacıların verileriyle de mukayese edilmekten çekinilmemiş. Ayrıca çalışmanın 111 ile 209. sayfaları arasında oluşturulan bu bölüm arkeologların çektiği çok sayıda fotoğraf ve çizdikleri

çok sayıda harita ile desteklenmiş. Siyah beyaz olarak kitapta verilen bu harita ve fotoğraflar CD-ROM'da renkli olarak da okuyucunun hizmetine sunulmuş. Bölümün sonunda yer alan "Yeniçağ Anavarin'in Arkeolojisine Doğru" adlı alt başlıkta adeta çoğumuzun beyinlerinde yer eden ve arkeolojinin büyük ölçüde antikçağ ve ortaçağ dönemlerine ait olduğu şeklindeki yanlış önyargılar yıkılıyor. Anavarin bölgesinde yeni ve yakınçağlar için de arkeolojinin yapılabileceği, geçmişin günümüzle bağlantısının kurulabileceği kanıtlanarak aslında tarihçilerle arkeologların aynı amaç için çalışan ve aralarında çok da büyük uçurumlar olmayan araştırmacılar olduğu gösteriliyor. Dördüncü bölümünün epilog kısmında tamamen unutturulan bazı yerel Yunan cemaatlerinin tarihinin de bu çalışmada gösterilen Anavarin örneğinde olduğu gibi geri kazandırılabilceğine vurgu yapılıyor.

211 ila 214. sayfalar arasında yer alan ve çalışmanın beşinci bölümünü oluşturan "Sonuçlar (Conclusions)" bölümü, kitabın üç yazarı tarafından kaleme alınmış. Bu bölümde çalışmanın sonuçları okuyucuya sunuluyor. Bu sonuçları şöyle sıralayabiliriz: Çoğu zaman ideolojik suçlamalarla Osmanlı dönemi Balkan ve Yunanistan tarihi yazımı geliştirilmemiştir. Bu dönemin tarihi yakın zamanlara kadar batılı seyahatlerin notlarına ve yerel kaynaklara dayanılarak yazılmıştır. Ancak hem Yunanlı hem de batılı bilim adamları günümüzde bu dönemin tarihini yazmak için Osmanlı kaynaklarına yönelmişlerdir ve bu arşiv malzemesi sayesinde dönemin tarihi yeniden şekillenmeye başlamıştır. Kataloğlanmış olarak araştırmacıların hizmetine sunulan İstanbul'daki Osmanlı Arşivleri sadece bu çalışmanın konusu olan Anavarin için değil, tüm Osmanlı toprakları için de kullanılabilir. Disiplinler arası işbirliği ve Osmanlı Arşivleri sayesinde Anavarin bölgesindeki yerleşim sistemi, üretim tarzı, ticarî hayat ve bölgenin nüfusu yeniden ve teferruatlı olarak yazılabilmektedir. Tarihin bu yeniden yazımı sırasında ilk Osmanlı fethi ve yönetimi boyunca Yunan topraklarında nüfusun azaldığı ve yerel köylünün bölgeden kaçtığı şeklindeki değerlendirmenin yanlışlığı ortaya çıkmış, XVII. yüzyılın ikinci yarısından 1715 yılına kadar savaş görmemesine rağmen bu durumun Mora için geçerli olmadığı en azından Hıristiyan nüfusun Venedik dönemindekiyle aynı kaldığı ve daha çok toprağın ekilebilir hale geldiği kanıtlanmıştır. Osmanlı tahrir defterleri ve saha araştırmaları ile yapılan lokalizasyon sayesinde bölgede gelecekte yapılacak arkeolojik kazıların da önü açılmıştır. Modon ve Anavarin bölgeleri için tutulan tahrir defterlerinin incelenmesi şunu göstermiştir ki Müslümanlar daha çok kasaba ve büyük köylerde yerleşik durumdaydı. Tüm Mora için ise Müslümanlar, eyaletin başkentü Tripoliçe ve kalesi olan yaklaşık bir düzine kasabada yaşıyorlardı. XVII. yüzyılın sonunda Mora'nın Venedik'in eline geçmesi üzerine Müslümanlar Sakız Adası ve Anadolu'ya kaçar. 1716 yılında Mora Osmanlılar tarafından tekrar fethedilince Mora'nın eski mütemekkinleri olan bu Türkler, Mora'ya geri dönmeye teşvik edilir. Osmanlılar, bölgede tekrar hâkimiyet kurabilmek için 1716 yılında tımar sistemini Mora'da ihya ederler. Ancak askeri alandaki gelişmeler, XVII. yüzyılda iltizam sisteminin yaygınlaşması, tımar sistemini işlevsiz kılar. 1716 yılında Anavarin bölgesinde pek çok çiftliğe rastlanır. Bu çiftliklerin büyük bir kısmı Müslüman mültezimlerin sorumlulukları altındadır ve içinde Yunanlı ortaklar oturmaktadır. Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile tedrici bütünleşmesi köylünün temel üretim birimi olan çiftthane sisteminin değişimini hızlandırır. Artık İstanbul, Mora'nın gıda maddelerini ithal eden tek yer değildir. Buna ek olarak Venedik gibi Akdeniz ticaret cumhuriyetleri, Fransa, İngiltere gibi Batı Avrupa devletleri Mora'nın ticaretinin aktif katılımcılarıdır. Mora'daki çiftlikler, Balkanlar'daki pek çok benzerleri gibi sahillere yakın yerlerde kurulur. Yağ, şarap, pamuk gibi ticarî ürünler olduğu kadar buğday gibi temel tüketim maddeleri de bu çiftliklerde üretilir. Bununla birlikte bu çiftliklerin ticarî ürünlere değil, temel ürünlere dayalı tarıma bağlı kaldıkları görülmektedir. Ancak XVIII. yüzyıl boyunca mültezimlerin vergi yükünü artırıcı suistimallerine karşı köylülerin artan şikâyetleri dikkat çekmektedir. Bu şüphesiz, XVIII. yüzyılın sonunda ve XIX. yüzyılın başında bölgede görülen yerel isyanların ortaya çıkmasında etkili olmuş olabilir. Bu dönemde geleceğini

İstanbul'da değil, Saint Petersburg, Londra ve Paris gibi şehirlerde gören Osmanlı Yunan tebaası da ortaya çıkmıştır. TT 880 no'lu defterde görülen bölgedeki bu ekonomik değişikliklerden XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıllar boyunca Balkanlar ve Akdeniz bölgesinde ortaya çıkacak olan büyük emperyal ve ticarî rekabetin başlangıcını gözlemleyebiliyoruz. Bu mücadelede bölgede iki aktör vardır. Bunlardan birisi, Akdeniz'de Osmanlı gücünü çökmesinden yarar sağlayacak olan Batı Avrupalı güçler, diğeri ise modern Yunan Devletini yaratacak olan Mora'nın Yunan sakinleridir.

Sonuçlar bölümünden sonra dört ek kısmı birbirini takip ediyor. Bu eklerden ilki, Evliya Çelebi'nin Anavarin ile ilgili kayıtlarının Pierre. A. MacKay tarafından yapılan İngilizce çevirisinden oluşuyor ve kitabın 215. ile 221. sayfalarını oluşturuyor. İkinci ve üçüncü ekler ise "Eski Anavarin Kalesi" ve "Yeni Anavarin Kalesi" başlıklarını taşıyor. Kalelerin stratejik önemi post-klasik dönem kalelerin tarihi 223. ile 264. sayfalar arasında anlatılıyor. Her ne kadar bunlar ekte verilmiş ise de her ikisi de müstakil orijinal çalışma durumundadır. Bu yönüyle ekler kısmında değil, konunun bütünlüğü içinde değerlendirilmesi çok daha uygun olabilirdi. İlki Aaron D. Wolpert ve ikincisi de John Bennet, Jack L. Davis ve Deborah K. Harlan tarafından yazılan bu bölümler, yine Osmanlı kaynaklarının batılı arşiv kaynaklarıyla harmanlanmasından ve modern tetkik eserlerle desteklenmesinden oluşuyor. Her iki çalışma da kale içinden alınan pek çok fotoğraflar ve tarihi krokilerle desteklenmiştir. Dördüncü ek ise Machiel Kiel tarafından kaleme alınmış ve "Osmanlı Kalesi Yeni Anavarin'in İnşası" başlığını taşıyor. Çalışma kitabın 265. ve 281. sayfaları arasında yer alıyor. Machiel Kiel, bu çalışmasında Haziran 1572 ile Kasım 1577 yılları arasında tutulmuş olan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 19-31 numara ile numaralandırılmış mühimme defterlerini kullanıyor. Araştırmacı, titiz bir çalışmayla Anavarin'in inşası ile ilgili divan-ı humayun kararlarını toplayarak 1573 yılında başlanan kalenin 1577 yılında tamamlandığını aşamalarıyla anlatıyor. Ayrıca pek çok mühimme kararını İngilizceye de çeviren yazar, orijinal Osmanlıca metinleri ile birlikte bu metinlerin Türkçe transkripsiyonlarını da veriyor.

Yukarıda daha önce bahsettiğimiz konkurdans bölümlerinden sonra sayfa 303. ile 313. arasında kaynaklar ve bibliyografya verildikten sonra çalışma 315. ile 328. sayfalar arasında yer alan dizin ile tamamlanıyor. Kitabın arka kapağına ise bir naylon ambalaj içine TT 880 no'lu tahrir defterinin Anavain ile ilgili faksimile kopyası ve çalışmada kullanılan fotoğraf, kroki ve haritaların renkli görüntülerinin içeren CD ROM yerleştirilmiş.

Bu kitap, Anavarin bölgesiyle sınırlı olmasına rağmen Osmanlı kaynaklarının batılı arşiv malzemeleri, seyyah notları ve modern tetkik eserlerle birleştirildiğinde bir zamanlar Osmanlı coğrafyası içinde kalan toprakların tarihi için vazgeçilemez kaynaklar olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kaynaklar interdisipliner anlayış ile değerlendirilebildiğinde çok daha etkili olmakta ve karanlıkta kalan tarihin pek çok unsuru aydınlatılabilmektedir. Bunu başarabilen Osmanlı kaynakları arasında en önemli grubu tahrir defterleri oluşturmaktadır. Batıda son zamanlarda tahrir defterlerine dayalı çok ciddi araştırmaların yapıldığı gözlemlenmektedir. Tanıtımını yaptığımız bu kitap da bu çalışmaların bir ürünüdür. Buna karşılık maalesef ülkemizde diğer yerli ve yabancı kaynak gruplarıyla mukayeseli araştırmaların yapılmaması ve modern tetkik eserlerin yeterince kullanılmamasından kaynaklanan analize yönelik değil, saptama ağırlıklı tahrir çalışmaları yapılmıştır. Bu tür araştırmalar okuyucuyu sıkışmış ve tahrir defterleri üzerinde bir antipatinin doğmasına neden olmuştur. Ancak tanıtımını yaptığımız bu kitabın da ortaya koyduğu gibi bu tahrir defterlerinin yapısının ve içeriğinin yarattığı bir sorun değil, onu yeterince işleyemeyen ve diğer kaynak gruplarıyla değerlendiremeyen araştırmacının sorunu olduğu anlaşılmaktadır.